

Наталя Коляда

**ПАЛАЦИ І БУДИНКИ ПОНЕРІВ ТА ЖОВТЕНЯТ ЯК ЦЕНТРИ
ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ
(ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ)**

На думку сучасних науковців, серед соціальних інститутів виховання й розвитку підростаючих поколінь особлива роль належить позашкільній освіті – невід’ємній частині мікросередовища (соціуму), яке сприяє реалізації індивідуальних психофізичних і соціальних потреб особистості, що розвивається, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню соціально значущих якостей. Позашкільні навчально-виховні заклади – це заклади освіти, які покликані надавати дітям і юнацтву нові знання, уміння та навички за інтересами, забезпечувати потреби особистості у творчій самореалізації, організації її змістовного дозвілля [1, с. 1, 10].

Своєрідність сучасного етапу розвитку нашого суспільства, суперечність соціальних відносин, недостатня увага держави до соціального розвитку підростаючого покоління – все це вимагає глибокого переосмислення функцій інститутів соціалізації дітей і підлітків та створення сприятливих умов для їхнього соціального розвитку. Економічні реформи, що супроводжуються зниженням рівня життя населення, негативно впливають на етичне, фізичне і психічне здоров’я та соціальний захист дітей і підлітків. Наростаючий у суспільстві прагматизм, послаблення впливу соціуму як одного з чинників формування норм гуманних відносин у дитячому середовищі призвели до втрати розуміння таких суспільних цінностей, як інтерес до знань, до культури, до праці. У дитячому і молодіжному середовищі зростає рівень агресивності, роздратування, невпевненості у завтрашньому дні.

На різних історичних етапах розвитку суспільства накопичено цікавий, унікальний досвід позашкільної освіти підростаючого покоління, представлений у документах, програмах, історико-педагогічних дослідженнях, навчальних посібниках, методичній літературі і т.п. Зокрема, цікаву сторінку в історії вітчизняної педагогіки становить система позашкільних освітніх закладів у контексті розвитку такої складної динамічної системи, як дитячий рух – спосіб пізнання дітьми світу та впливу на нього шляхом колективної діяльності в колі однолітків (В. Луков) [3, с. 63]; складова частина соціального руху, що представляє сумісні дії дітей та дорослих, які об’єдналися з метою накопичення соціального досвіду, формування ціннісних орієнтацій та самореалізації; унікальний соціально-педагогічний фактор, що активно стимулює дитяче самоствердження, самовизначення і, накінець, соціалізацію (Р. Литвак) [3, с. 64]; об’єктивний прояв закономірності цивілізаційно-антропологічного розвитку людства; розвитку взаємовідносин Дитинства (самостійної

соціально-природної структури) та Дорослого суспільства [3, с. 61].

Дитячий рух є предметом вивчення таких наукових галузей, як історія, соціологія, психологія, педагогіка. Так, у працях Л. Алієвої, М. Басова, М. Богуславського, А. Волохова, А. Кирпичника, Е. Мальцевої, І. Руденко, О. Титової, Т. Трухачової та ін. висвітлено історію розвитку науки про дитячий рух. Дослідження О. Бондар, С. Диби, Ю. Жданович, Я. Луцького, П. Мартин, В. Окаринського, Н. Онищенко, Р. Охрімчук, Ю. Поліщука, Б. Савчук, М. Сидоренко, О. Сич, С. Харченка, М. Чепіль, Л. Ярової та ін. присвячені різним аспектам діяльності сучасних дитячих та молодіжних організацій в Україні.

Однак, історіографічний аналіз джерел з даної проблеми свідчить про те, що на сьогодні практично відсутні дослідження щодо історії виникнення та діяльності окремих закладів позашкільної освіти як історико- та соціально-педагогічного феномену в контексті розвитку дитячого руху. Як свідчить аналіз джерельної бази дослідження, не отримало належного висвітлення у науковому педагогічному доробку питання діяльності палаців і будинків піонерів та жовтенят 30-тих років ХХ ст. Як правило, частково дана історико-педагогічна проблема розроблялася у загальних наукових розвідках, що стосуються розвитку дитячого руху означеного періоду.

Мета статті – висвітлити історію створення перших палаців і будинків піонерів та жовтенят як центрів позашкільної освіти дітей і підлітків в Україні (30-ті роки ХХ ст.).

Як свідчать результати досліджень, архівних матеріалів, відомих і маловідомих публікацій, історико-педагогічних джерел, розвиток системи позашкільної освіти і виховання в Україні визначався конкретними умовами життя країни, соціальними процесами, що відбувалися в суспільстві, змінами в системі освіти і виховання [1, с. 10].

Дослідник В. Берека на основі ґрунтовного аналізу архівних матеріалів, нормативно-правових документів та результатів дослідження виокремлює вісім еволюційних етапів, кожному з яких властиві певні особливості становлення та розвитку позашкільної освіти та виховання в Україні. На його думку, на протязі 1917–1957 рр. відбулося становлення і юридичне оформлення, визначення профілів діяльності позашкільних закладів різних типів. Навчально-виховний процес, в основному, був спрямований на розвиток пізнавальних інтересів, здібностей, нахилів учнів, які займалися безпосередньо в гуртках і клубах Палаців і Будинків піонерів, станцій юних техніків, натуралістів тощо. В цей період на виконання завдань, що визначалися партійними і урядовими документами, відкривалися, крім позашкільних закладів системи Міністерства освіти, позашкільні заклади інших міністерств та відомств (більшість з яких не набули масового розвитку, оскільки питома вага їх вихованців у загальній кількості учнів позашкільних закладів України була незначною) [1, с. 12].

Саме даний період є цікавим для нас з точки зору предмету нашого дослідження – діяльність піонерської організації в Україні у 20–30-ті роки ХХ ст. Саме становлення і розвиток системи позашкільних закладів освіти і виховання підростаючого покоління (форпости та будинки або «хати» сільських дітей, дитячі технічні станції, станції юних натуралістів, гуртки різного спрямування, літні оздоровчі табори і т.п.) ми розглядаємо як одну із ефективних соціально-педагогічних засад розвитку вітчизняного дитячого руху означеного періоду.

Розвиток мережі позашкільних закладів, на всіх етапах їх становлення та розвитку, змісту освіти та виховання в них жорстко контролювався згідно з постановами Комуністичної партії та радянського уряду в галузі освіти та молодіжної політики [1, с. 12].

Необхідність поживлення позашкільної роботи дітей та підлітків, покращення роботи щодо забезпечення належного дозвілля піонерів та інші дотичні питання постійно обговорювалися на різного роду конференціях, з'їздах та інших зібраннях. Так, у резолюції УІ Всесоюзної конференції ВЛКСМ «Ріст комсомольської та піонерської організацій та стан політико-виховної роботи в комсомолі серед піонерів» (8 червня 1932 р.) акцентувалася увага на «розумному використанні дозвілля дітей»: «Піонерські організації та комсомольські осередки повинні посилити свою роботу серед юних техніків, юних натуралістів, дослідників сільського господарства, юних друзів ОСО, Автодору та інших товариств, допомагаючи їм у постановці їхньої роботи» [2, с. 63–65].

Результати наукових досліджень цього періоду знайшли певне відображення у фахових журналах, збірниках наукових статей, навчальних посібниках, матеріалах педагогічного досвіду [1, с. 12]. Так, на сторінках журналів «Дитячий рух» (щомісячний орган Центрального бюро Комуністичного дитячого руху при ЦК ЛКСМУ, згодом – органу ЦК ЛКСМУ та Харківського обкому ЛКСМУ), «Вожатый» (суспільно-політичний та методичний журнал ЦК ВЛКСМ та Центральної ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна) та ін. постійно публікувалися теоретико-методичні матеріали, присвячені позашкільній освіті дітей та молоді означеного періоду.

Своєрідними центрами позашкільного виховання дітей та підлітків у 30-х роках ХХ ст. стали палаци і будинки піонерів та жовтенят.

Перший в СРСР Палац піонерів і жовтенят було відкрито влітку 1934 р. у Харкові в колишньому будинку Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету (ВУЦВК). У червні 1934 р., коли уряд УРСР переїхав з Харкова до Києва, за ініціативою секретаря ЦК ВКП(б) П. П. Постишева ЦК КП(б)У було ухвалено передати будинок, в якому містився ВУЦВК, у розпорядження дітей та переобладнати його у зразковий палац піонерів і жовтенят [5, с. 258].

Зі спогадів М. П. Спектора, який тривалий час завідував відділом

Харківського палацу піонерів і жовтенят: «Радості дівчорі не було меж. Це рішення знайшло також широку підтримку з боку громадськості Харкова... Як зараз бачу його напередодні відкриття – грандіозний і казково красивий.

Під час свят тисячі харків'ян – дорослі і юні – приходили вечорами помилуватися цією спорудою. Могутні потоки блакитного світла, пронизуючи сутінь, заливали білосніжний фасад Палацу і весь майдан перед ним. Над колонами головного входу в струменях світла немов пливли скульптури піонерів-сурмачів. А кольори мінялись: блакитний поступово переходив у зелений, рожевий, жовтий, яскраво-золотистий. Вісімдесят ліхтарів, розташованих у різних місцях, автоматично перемикалися і створювали близько двохсот різноманітних відтінків» [5, с. 258].

Відкриттю палацу передувала копітка робота. Робітники, інженери, науковці, художники, артисти, лікарі, самі діти висловлювали побажання у пресі, на зборах і нарадах щодо того, яким вони хотіли б бачити свій палац. Проте, всі сходилися на думці, що палац «...треба обладнати так, щоб діти мали все необхідне для свого духовного і фізичного розвитку» [5, с. 258]. У зв'язку з тим, що державних асигнувань було замало, із закликом про допомогу до більшовиків, комсомольців та трудящих міста 21 вересня 1934 р. звернулися секретар ЦК ВКП(б) П. П. Постишев та Голова ВУЦВКу Г. І. Петровський [5, с. 259].

Плани перебудови Палацу обговорювалися на засіданнях бюро обкому партії, пленумів міськпарткому і міськкому ЛКСМУ. Зокрема, питання про реконструкцію будівлі уряду УРСР під Палац піонерів і жовтенят 9 березня 1935 р. обговорювалося на бюро ЦК ЛКСМУ, яке, поперше, призвало комсомольські організації підприємств-постачальників матеріалів узяти під безпосередній контроль своєчасне і доброякісне виготовлення устаткування для Харківського Палацу піонерів; по-друге – постановило підібрати і затвердити на бюро список кращих методистів для роботи у новоствореному Палаці. План реконструкції будівлі також обговорювався 20 липня 1934 р. на пленумі Харківського МК партії. Систематичний контроль за ходом ремонтних робіт було покладено на Харківський ОК КП(б)У та його першого секретаря М. Демченка, який неодноразово і сам відвідував будівельні об'єкти [5, с. 259].

У відповідь харків'яни – від партійних і комсомольських працівників до рядових робітників заводів і фабрик – приступили до роботи. Керуючись прийнятими рішеннями, Харківський обком і міськком ЛКСМУ зуміли мобілізувати комсомольські організації на допомогу будівництву – комсомольці практично кожного підприємства Харкова працювали на суботниках, збирали потрібні інструменти, ремонтували верстати і т.п. [5, с. 259].

Відомі архітектори, художники та скульптори надавали свої поради

та пропозиції; колективи заводів і фабрик не тільки відпрацювали день на користь перебудови, але й обладнали у Палаці майстерні та лабораторії. Так, робітники ХЕМЗу разом з електромеханічним інститутом обладнали прекрасну електролабораторію; робітники тракторного заводу – тракторну лабораторію з діючими моделями трактора та складального конвеєра; завод «Серп і молот» подарував діючі моделі сільгоспмашин; управління Південної залізниці устаткувало лабораторію залізничного вузла. За спогадами сучасників, подарунків «...надійшло так багато, що навіть у такому великому будинку їх важко було розмістити» [5, с. 259].

Одним із нагальних питань, поряд із перебудовою і обладнанням приміщення Палацу, було формування основного складу його педагогічного колективу, до якого за рішенням ЦК ЛКСМУ і міського комітету комсомолу в основному увійшли молоді люди, які не так давно закінчили педагогічні інститути, а до цього працювали з піонерами [5, с. 259].

При визначенні змісту, форм та напрямів роботи Палацу керувалися принципом, що Палац піонерів – це «...позашкільна установа, яка, доповнюючи школу, повинна всіма засобами виховувати дітей у комуністичному дусі, організувати їхнє дозвілля, розвивати нахили і здібності. Щоб все це сприяло успішному навчанню у школі, набуттю знань і вихованню високих моральних рис» [5, с. 259–260].

Вже 6 вересня 1935 р. відбулося урочисте відкриття першого в СРСР – Харківського Палацу піонерів та жовтєнат. За спогадами сучасників, це було справді святкове дійство: на майдані перед Палацом відбувся парад, молодь і діти взяли участь у спортивних змаганнях, в танцях, іграх і т.п. Урочисте засідання з нагоди відкриття пройшло у великому залі Палацу за участю представників ЦК Компартії та уряду Радянської України, ЦК ЛКСМУ, міських організацій та всіх причетних до відкриття Палацу. Було оголошено постанову ВУЦВКу про присвоєння Харківському Палацу піонерів та жовтєнат імені Павла Петровича Постишева [5, с. 260].

Про велич палацу можна судити зі спогадів сучасників, його працівників: «Яким же був Палац всередині? Діти, відчинивши вхідні двері, потрапляли спочатку до вестибюлю. Перед очима поставала велика скульптура Володимира Ілліча Леніна, біля підніжжя якої красувалися живі квіти.

Вкриті красивими доріжками широкі сходи поміж мармурових колон вели на другий поверх. В коридорах, у кімнатах відпочинку стояли дивани і м'які крісла. Біля них зелені пальми схилили своє довге листя.

Красивий був головний зал. Важкі порт'єри з блакитного оксамиту обрамляли двері і вікна. На стінах висіли портрети членів Політбюро ЦК ВКП(б). Стрункі ряди крісел, мармурові колони створювали прекрасний архітектурний ансамбль...

...У зимовому саду Палацу було чимало тропічних рослин, квітів.

У мармуровому басейні плавали риби. Сад став не тільки місцем відпочинку, а й робочим місцем юних натуралістів. Крім того, для роботи юнатів були виготовлені акваріуми, обладнано мініатюрний зоопарк.

Нагорі, у центральній частині будинку, містилося 13 великих кімнат» [5, с. 261].

Особливим місцем у Палаці була кімната, присвячена В. І. Леніну – тут, зокрема, в урочистій обстановці піонери вступали до комсомолу, а жовтєнята – до піонерської організації. Решта приміщень за призначенням поділялися на такі відділи:

– відділ ігор та розваг (атракціони, більярдна, настільні ігри, світлові ефекти);

– відділ культмасової роботи (два зали, де можна було потанцювати, поспівати під супровід баяна, взяти участь у цікавій грі);

– відділ художнього виховання (всього охоплював 33 кімнати, в яких розміщувалися класи музичної студії, гуртки театрального сектора, образотворчий сектор, представлений усіма видами мистецтва);

– відділ технічної творчості (який, по суті, містився на всіх поверхах Палацу), представлений лабораторіями, оснащеними діючими моделями машин, складального конвеєра, кольоровими технологічними схемами, кілотренажером, моделями планерів і літаків, верстатами (всього – 32), справжньою аеродинамічною трубою і т.п.;

– відділ фізкультури і спорту, який мав у своєму розпорядженні величезний зал («...восьмиметрові колони, облицьовані світлими полірованими панелями з карельської берези, підтримували скляну стелю, через яку проникало сонячне світло»), та цілий комплекс допоміжних приміщень (роздягалки, кімнати масажу, відпочинку, душові) [5, с. 261–262].

Заслуговує на увагу бібліотека Харківського Палацу піонерів та жовтєнят, фонди якої налічували до 50 000 книг. Читальні зали, книжкові фонди, наочна агітація – все було розподілено за віком дітей (окремо для молодших, середніх і старших) [5, с. 262].

До структури Палацу входили також піонерський стадіон з велотреком (розміщений неподалік), водна станція (за містом – у Карачівці) та військово-спортивне містечко, де під керівництвом фізкультурного відділу проводилися різні змагання й огляди спортивних досягнень усіх шкіл Харкова [5, с. 262].

Серед гостей палацу – чимало відомих діячів вітчизняного та міжнародного дитячого руху, які залишили свої враження у книзі відгуків та листах: С. І. Гопнер, секретар Комуністичної партії США Фостер, німецький письменник Еріх Вайнерт та ін. [5, с. 263–264].

За словами сучасників, з часом Харківський Палац піонерів та жовтєнят став «...центром організації позашкільної роботи у місті, допомагав іншим позашкільним закладам, школам та житлокоопам налагодити виховну роботу з дітьми» [5, с. 263]. Загалом у різних гуртках

Палацу було охоплено роботою 13 тисяч піонерів і школярів.

Доля Харківського Палацу піонерів та жовтенят склалася трагічно – як і багатьох будівель, які представляли архітектурну цінність та були зруйновані і спалені фашистами під час Великої Вітчизняної війни. Після війни дітям Харкова знову було передано кращий з будинків, що зберігся у місті [5, с. 263].

Слідом за харківським подібні палаци піонерів та жовтенят були відкриті в інших містах України: Києві, Макіївці (7 листопада 1935 р.), Вінниці (наприкінці 1935 рр.), Одесі (1 січня 1937 р.), Львові (на початку 1940 р. після возз'єднання Західної України з УРСР) та ін. [5, с. 263].

Станом на 1936 р. в Україні діяло 31 палац піонерів і жовтенят, у містах і селищах організовано понад 430 піонерських кімнат, а на селі – 4200 хат колгоспних дітей [4, с. 271–272]. На початок 1941 р. в Україні нараховувалося 34 палаци піонерів та 354 піонерських клуби, які стали справжніми центрами позашкільної роботи піонерів і школярів, служили справі поліпшення політичного, трудового, естетичного виховання дітей [5, с. 263].

Підсумовуючи результати проведеної роботи перший секретар ЦК ЛКСМУ С. І. Андрєєв у звітній доповіді «Лицем до школи» ЦК ІХ з'їздові ЛКСМУ (6 квітня 1936 р.) зазначав: «Отже, створена міцна база для позашкільної виховної роботи з дітьми, для задоволення їхніх інтересів і прагнень. А, як відомо, інтереси дітей дуже різноманітні – діти тягнуться до знань, культури, науки, мистецтва. І є тепер можливості ці інтереси задовольняти» [4, с. 271–272].

На наступних етапах розвитку дитячого руху з'являються нові ефективні соціально-педагогічні форми позашкільного виховання дітей та молоді, які також стали цікавою сторінкою в історії вітчизняної піонерії та справили значний вплив на розвиток вітчизняного шкільництва. Їх соціальна місія полягала у забезпеченні змістовного дозвілля дітей і підлітків і, насамперед – у подоланні багатьох антисоціальних проявів у дитячому суспільстві – неписьменності, бездоглядності, безпритульності і т.п.

На думку сучасних науковців, заклади системи позашкільної освіти в історії вітчизняної педагогіки відігравали важливу роль у системі безперервної освіти учнівської молоді і значною мірою сприяли соціалізації особистості, формуванню її ціннісних і моральних орієнтацій. Об'єктивний історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку позашкільних закладів, теоретичне узагальнення цінного досвіду, що створили педагоги минулого, а також вивчення досягнень світової педагогічної думки, творче використання їх з урахуванням вимог і можливостей молоді держави дають змогу якісно оновити й удосконалити зміст виховної роботи позашкільних закладів України [1, с. 1].

У контексті означеного вище основне завдання історико-педагогічного дослідження полягає в переосмисленні історичного

виховного досвіду дитячого руху з позицій сучасної теорії виховання та обґрунтуванні педагогічної концепції діяльності сучасних дитячих громадських структур у системі соціального виховання підростаючого покоління в нових соціокультурних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берека В. Є. Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / В. Є. Берека. – К., 2001. – 24 с.
2. Всесоюзная пионерская организация имени В. И. Ленина : документы и материалы / общая ред. А. В. Федуловой ; сост. В. Д. Шмитков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Молодая гвардия, 1981. – 304 с.
3. Детское движение : словарь-справочник. – издание 2-е, переработанное и дополненное. – М. : Ассоциация исследователей детского движения, 2005. – 543 с.
4. Лицем до школи (Із звітної доповіді ЦК ІХ з'їздові ЛКСМУ 6 квітня 1936 р.) // Піонерія України. 1917–1941 рр. : збірник / [уклад. І. С. Вавілов]. – К. : Молодь, 1979. – С. 271–272.
5. Спектор М. П. Перший в СРСР / Спектор М. П. // Піонерія України. 1917–1941 рр. : збірник / [уклад. І. С. Вавілов]. – К. : Молодь, 1979. – С. 258–264.